

Izvorni znanstveni rad
UDK: 821.163.41.09Andrić, I.
821.163.42.09Andrić, I.
DOI: <http://doi.org/10.21857/mzvktptx8d9>
Primljeno: 8.12.2015.

DRAŽESLAVOV ZAPIS O GRADU: DUBROVNIK U DJELIMA IVE ANDRIĆA

MARIO ŠIMUDVARAC

SAŽETAK: U nekoliko svojih djela Ivo Andrić tematizira upravo Dubrovnik pa se u ovom članku interpretiraju takvi Andrićeve radovi. Radi se o pripovijetkama *Predvečernji čas*, *Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava*, *Susret* i *Dubrovačka vejavica*. U obzir se uzimaju Andrićev tekst *San o gradu* i predgovor knjizi Zulfihara Zuke Džumhura *Nekrolog jednoj čaršiji*. Navedena se djela proučavaju iz dvaju pravaca. Jedan kreće od cjelokupne poetike Ive Andrića, a drugi iz imagološke i prostorne vizure.

Ključne riječi: Ivo Andrić, Dubrovnik, Dražeslav, poetika, prostor

Key words: Ivo Andrić, Dubrovnik, Dražeslav, poetics, space

*Vrijeme je uglavnom nestalno,
ali more je uvijek more.*

Ivo Andrić, Dubrovnik, 14. travnja 1919.

Grad, grad i Grad: zapis o Dubrovniku

Ivo Andrić ima nekoliko djela koja je posvetio pojedinim gradovima ili se radnja njegovih pripovijedaka i romana odvija u njima. Ta činjenica upućuje na to da je Andrićev opus moguće promatrati i iz prostorne vizure, iz pozicije različitih gradova. Riječ je ponajprije o Višegradu, Travniku, Sarajevu i Beogradu.

Mario Šimudvarac, magistar edukacije hrvatskoga jezika i književnosti, doktorand na Poslijediplomskom studiju hrvatske kulture na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Filozofski fakultet u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb. E-mail: mariosimudvarac@net.hr.

Roman *Travnička hronika* dobio je ime po Travniku, a podnaslov romana *Na Drini ćuprija* jest *Višegradska hronika*; radnja *Gospođice* odvija se u Sarajevu i Beogradu. Jedan od gradova o kojima je Ivo Andrić napisao nekoliko pripovijedaka jest grad Dubrovnik pa bi se pripovijetke od svega nekoliko stranica *Predvečernji čas* (1961), *Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava* (1963), *Susret* (1965) i *Dubrovačka vejavica* (1968/69) te esejistički tekst *San o gradu* (*Povodom Iva Vojnovića Maškarate ispod kuplja*) (1923) iz Andrićeva ciklusa o moru mogli analogno tome i pomalo nategnuto objediniti pod naslovom *Dubrovačka hronika*.

Pismo i novine: zapis o Andriću

Andrić je pisao o nekim gradovima u kojima je boravio kao diplomat i o osobnim osjećajima i razmišljanjima o njima. Dubrovnik spominje u korespondencijama s književnikom, političarom, profesorom u sarajevskoj gimnaziji i suosnivačem *Napretka* Tugomirom Alaupovićem (1870-1958) te zagrebačkom književnicom i polonistkinjom Zdenkom Marković (1884-1974). “Dragoj gospođici” Zdenki Marković iz Dubrovnika piše tri puta. Pisma su datirana 31. ožujka 1919, 14. travnja 1919. i 27. srpnja 1920. godine. Od toga su prvo i treće razglednice, a drugo je dopisnica. Andrić je u Dubrovniku obično odsjedao u hotelu Gradac. Dubrovnik, “lepi i čuveni grad”,¹ u Andrićevim je pismima Zdenki Marković mjesto njegova proputovanja u kojemu ostaje nekoliko dana i mjesto koje spominje kad govori o hrvatskom pjesniku, pripovjedaču i dramatičaru Ivu Vojnoviću s kojim je 1918. godine boravio u Bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu.² Ivo Andrić piše na razglednici, datiranoj 6. listopada 1921. iz Rima, Zdenki Marković za Dubrovnik kao turističko mjesto sljedeće: “Ako možete da pođete u Dubrovnik dok još nije jesen, bilo bi dobro. Stan ćete naći lako, jer je svijet otišao, ali je skupoća velika. Možda bi vam bila bolja Crikvenica.”³

Za 121. broj lokalnih novina *Dubrovačka tribuna* iznio je u razgovoru 15. listopada 1931. godine u članku “Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada” (2. stranica) za vrijeme svojega kraćeg odmora u Dubrovniku vlastite impresije, zapažanja i opširnije promišljanje o Gradu (*locus amoenus*). Taj novinski

¹ Tihomil Maštrović, »Nepoznata korespondencija Ive Andrića: 118 pisama Zdenki Marković.« *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU* 7/18-19 (1981): 24.

² Željko Poljak, *Hrvatski književnik Ivo Andrić: Zagrebačko razdoblje na temelju Andrićevih neobjavljenih pisama s trideset i pet slika*. Zagreb: vlastita naklada, 2002: 38.

³ T. Maštrović, »Nepoznata korespondencija Ive Andrića: 118 pisama Zdenki Marković.«: 51.

članak izvrsna je interpretacijska osnovica jer otkriva temeljni odnos prostora kopna i prostora mora, otkriva Dubrovnik kao granični prostor, dokazuje Andrićevu usmjerenost na čovjekovu psihu i karakter te služi za potpunije razumijevanje Andrićevih književnih ostvarenja o Dubrovniku kroz harmonično i valovito kombiniranje, prožimanje i izmjenjivanje prostornih i vremenskih kategorija: kopna i mora, prošlosti i budućnosti.

Novinski članak polazi od prostorne opreke kopna i mora. Švicarska, u kojoj je Andrić “sekretar naše delegacije u Ženevi”,⁴ kišovita je i maglovita, a u Dubrovniku, “najljepšem gradu na Jadranskom moru”⁵, provodi dva-tri sunčana dana. U Švicarskoj radi, a u Dubrovniku se odmara. Gotovo vetranovićevskom figurom neizrecivosti (“nemoguće je kazati”) Andrić iskazuje svoje divljenje dubrovačkim horizontom i uspoređuje dva grada, i to Dubrovnik i Split, kao “dva lica ove jedinstvene medalje koja se zove naša obala, dva različna ali svaki na svoj način zanimiva [!] vida našega mora.”⁶ Dubrovnik, koji ga podsjeća na brod galiju, zanosi ga kao živi umjetnički prostor od kamena - od masivnih gradskih zidina do nezamjetnih, sitnih i skrivenih kamenih detalja - i očarava magijom i tradicijom jer svaki put otkrije nešto novo, nepoznato i skriveno, nadopunjavajući tako osobna dubrovačka iskustva u neistraženim kutovima Grada. Upravo u tim skrivenim kutovima nalazi novu vrijednost i novi doživljaj Dubrovnika: “Dolazio sam u nekoliko mahova, u raznim prilikama i u razna doba godine i svaki put morao sam da svojim starim zanosima dodam neko novo i lijepo uzbuđenje, neku senzaciju koja ostaje kao najdublji doživljaj, a koja me čekala u kakvom kutiću Grada za koji sam mislio da ga dobro poznajem i da za mene nemože imati čar novog i nepoznatog”⁷ i “Blagodareći velikoj ljubaznosti i savršenoj kompetenciji gg. Marka Murata i Koste Strajnića, ja sam ovaj put obišao i one kutove Dubrovnika koji su mi na mojim ranijim šetnjama ostali skriveni ili nedovoljno poznati i ponovno sam na svakom koraku neminovno i neprevarljivo sretao znake i pečate dubrovačkog duha, i to podjednako u velikim linijama ‘mira od grada’ kao i u najsitnijoj kamenoj rozeti na nekoj zabačenoj kući na Konalu i sve mi je diskretno ali živo odgovaralo

‘Vjera, gospodstvo i sloboda
Dubrovnika mirna grada.’”⁸

⁴ Ivo Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.« *Dubrovačka tribuna* 3/121 (1931): 2.

⁵ I. Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.«: 2.

⁶ I. Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.«: 2.

⁷ I. Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.«: 2.

⁸ I. Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.«: 2.

Ovi su stihovi ujedno i intertekst iz Andrićeva esejističkog teksta *San o gradu*⁹ iz 1923. godine. Osim toga, Andrić u tom esejističkom tekstu spominje konkretne dubrovačke lokalitete i to Minčetu, Lovrjenac i Svetog Vlaha,¹⁰ a na dubrovačke se zidine osvrće u novinskom članku.

Prostor kopna i prostor mora nisu samo materijalno kontrastni prostori, nego i simbolički kontrastni prostori između Dubrovčana kao ljudi s mora i kontinentalaca - ljudi s kopna, "Vas i nas". Dubrovčanima izgledaju komedijski smiješno ljudi s kopna koji svaki provedeni dan u Dubrovniku doživljavaju kao praznik i blagdan: "Ja sam uvjeren da će Dubrovčani, koji su mi uvijek izgledali kao oličenje zdravog smisla i prave mjere i koji su u prošlosti živeli 'među lavom i drokunom' umjeli da rješavaju i najveće teškoće sa isto toliko snage koliko i finoće, znati riješiti i taj problem koji muči sve evropske gradove koji imaju u isto vrijeme veliku prošlost i lijepu budućnost",¹¹ i "Evo sve što imam da Vam kažem o svom kratkom boravku u Dubrovniku vedro je i jasno kao odmor i svijetla misao jer nama ljudima sa kopna svaki dan na moru izgleda kao praznik. To je igra i mađija koja čini simpatično smiješnim kontinentalce u starim dubrovačkim komedijama, a koja se evo nastavlja kroz pokoljenja i koja će se uvijek nastavljati dok god bude mora i kopna, Vas i nas."¹²

U članku se pojavljuje i prostorno-politička sintagma "među lavom i drokunom" kao simbol graničnog prostora Dubrovnika, Dubrovnika između Istoka i Zapada, islama i kršćanstva. Dubrovčani vještom diplomacijom i zdravim razumom u graničnom prostoru kao mirotvorci uspijevaju osigurati ravnotežu na svojem slobodnom prostoru između velikih europskih sila.¹³ Ta je sintagma ujedno intertekst iz osmog pjevanja *Osmana* Ivana Gundulića (1589-1638) u kojemu starac Ljubdrag pripovijeda o despotu Đurđu koji je, bježeći pred Turcima, došao u Dubrovnik 1441. godine kao politički izbjeglica i našao zaštitu u Gradu.¹⁴ Od slavni Dubrovčana Andrić se zaustavlja na Ivu Vojnoviću, na

⁹ Ivo Andrić, »San o gradu.«, u: Ivo Andrić, *Staze, lica, predeli*. Sarajevo: Svjetlost; Beograd: Prosveta; Zagreb: Mladost; Ljubljana: Državna založba Slovenije; Skopje: Mislja; Titograd: Pobjeda, 1981: 157; Ivo Andrić, »San o gradu.«, u: Ivo Andrić, *Priče o moru*. Beograd: Laguna, 2012: 128.

¹⁰ I. Andrić, »San o gradu.«, 1981: 155; I. Andrić, »San o gradu.«, 2012: 126.

¹¹ I. Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.«: 2.

¹² I. Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.«: 2.

¹³ Ivana Brković, »Vrijednosne konotacije povijesnih prostora u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća.« *Dani Hvarškoga kazališta. Grada i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 35/1 (2009): 258.

¹⁴ Dunja Fališevac, »Tema bijega u staroj dubrovačkoj književnosti.« *Dani Hvarškoga kazališta. Grada i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 36/1 (2010): 24.

njegovu grobu koji je kao “jedno crno zrno u ovoj svijetloj brojanici.”¹⁵ Kao što je već rečeno, Andrić u kontekstu Dubrovnika često spominje Vojnovića.

Vremenska opreka u novinskom članku upućuje na simultani odnos slavne očuvane prošlosti i žive srčane sadašnjosti u supružimanju kopna i mora: “Ali ono što daje naročitu draž Dubrovniku to je činjenica da on nije samo grad prošlosti i muzejskih ljepota nego da pored tragova minulih stoljeća živi i bije zdravim ritmom savremen život u harmoničnoj saradnji čudesnog grada koji liči na privezanu galiju i njegovog krševitog hinterlanda”,¹⁶ i “Na tim šetnjama mogao sam da vidim i to koliko napora treba da se očuva karakter jednog grada u kojemu je svaki kamen živa tradicija ili umjetničko djelo, i da se izmire i dovedu u sklad interesi života sa zahtjevima prošlosti.”¹⁷

U Dubrovniku je Andrić bio prisutan na poznatom povijesnom 11. međunarodnom kongresu PEN-a u svibnju 1933. godine pod predsjedanjem H. G. Wellsa, ali nije sudjelovao u raspravi nakon govora Ernesta Tollera.¹⁸

Kopno i more: zapis o Dubrovčanima i Bošnjacima

Kontrast je jedna od osnovnih stilskih figura u Andrićevim djelima o Dubrovniku i osnovna figura u konstrukciji imagološkog pogleda na Grad. Dubrovački prostor konstituirao se kao prostor drugosti iz vizure bosanskog pisara Dražeslava. Time se daje interpretativni i imagološki pogled na strance, Dubrovčane i Dubrovnik, ali i na vlastiti bosanski identitet. Zato se o Dubrovniku i dubrovačkome prostoru u djelima Ive Andrića ne može govoriti bez suodnosa s bosanskim prostorom. Jednako tako, mozaična cjelina o Gradu dobiva se samo iz uvida u cijeli dubrovački ciklus, a ne samo u jedno pojedinačno književno djelo. Odnos između tih dvaju kontrastnih prostora je odnos između prostora kopna, odnosno planinskog prostora i prostora mora. To je odnos između prvih elemenata u stvaranju svijeta (Post 1, 1-2), zapravo odnos između dvaju alkemijskih elemenata - zemlje i vode, jungovski odnos između muškog i ženskog načela, odnos između tijela i

¹⁵ I. Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.«: 2.

¹⁶ I. Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.«: 2.

¹⁷ I. Andrić, »Skrivena i neiscrpna bogatstva staroga Grada.«: 2.

¹⁸ Krešimir Nemeč, »Kronologija života i rada Ive Andrića.«, u: Ivo Andrić, *Gospođica*. Zagreb: Školska knjiga, 2013: 269; Krešimir Nemeč, »Kronologija života i rada Ive Andrića.«, u: Ivo Andrić, *Mara milosnica i druge pripovijetke*. Zagreb: Školska knjiga, 2013: 501.

¹⁹ Jean Chevalier i Alain Gheerbrant, *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1983: 148.

duše.¹⁹ Drugim riječima, radi se i o kontrastnom odnosu vlastitoga bosanskog prostora s jedne strane i stranoga dubrovačkog prostora s druge. Dubrovački i bosanski prostor ugrubo se kontrastiraju i raščlanjuju kroz četiri skupine i to osobine i karakter ljudi, atmosferske prilike, tj. godišnja doba, vegetaciju i jezik. Andrića manje zanima materijalni, a više simbolički prostor. Zato najprije treba opisati kako su ta dva prostora simbolički konstituirana.

Glavni akter Dražeslav, “krupan i težak čovek u četrdesetim godinama, zarastao u kosu i bradu, sa tamnim podočnjacima u bledom, podbulom licu”²⁰ i bosanski pisar u Dubrovniku u svojem prvom zapisu u pripovijetki Ive Andrića *Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava* istančano opisuje Dubrovčane i njihov mentalitet alegorijom brodarstva o kojoj govori Ernest Robert Curtius u svojoj znamenitoj knjizi *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*.²¹ Dražeslav piše precizno i alegorijski za Dubrovčane sljedeće: “Sve ostalo je u njih tako da može i biti i ne biti. Sve se može rečima izmeniti, brisati iz života i ponovo vratiti u život. Stalnost se utvrđuje zakonima, a ti njihovi zakoni su stalno u službi prilagođavanja promenljivoj stvarnosti. A promenljivost je načelo ovog života na dva elementa, na zemlji i vodi. I dok te tvoj dubrovački pregovarač ubeđuje u nešto, nikad ne znaš da li govori s kopna ili s mora. Ne znam da li i on sam baš posigurno/sigurno zna. Mislim da ne. Dok sediš sa njim na kamenoj klupi, pored tvrdog zida njegovog palaca, i pregovaraš, učini ti se odjednom da ste se neosetno navezli na more i da već plovite, a to znači da ti veslaš, a on kormanu u pravcu koji samo on zna. Vozi te kud hoće. A čim si se sa njim ukrcao, odmah si se osetio izgubljenim i nemoćnim. Jasno ti je da ste prešli na neverno tle na kom će se po svoj prilici sve dobro i pošteno svršiti, ali na kom isto tako ništa nije nemoguće ni isključeno, a svaka šteta može biti samo na tvoj račun. I to sve bez sile, na lep način, i po zakonu.”²²

Sve nabrojene četiri skupine na kojima Andrić (re)kreira kontrastivno dva prostora (bosanski/dubrovački prostor; kopneni, planinski/morski prostor, element zemlje/element vode), nerazdvojno se isprepleću; sve te četiri skupine

²⁰ Ivo Andrić, »Predvečernji čas.«, u: Ivo Andrić, *Kuća na osami i druge pripovetke*. Sarajevo: Svjetlost; Beograd: Prosveta; Zagreb: Mladost; Ljubljana: Državna založba Slovenije; Skopje: Mislja; Titograd: Pobjeda, 1981: 254; Ivo Andrić, »Predvečernji čas.«, u: Ivo Andrić, *Priče o moru*. Beograd: Laguna, 2012: 89.

²¹ Ernest Robert Curtius, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Naprijed, 1998: 142-145.

²² Ivo Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, u: I. Andrić, *Kuća na osami i druge pripovetke*: 261; Ivo Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, u: Ivo Andrić, *Priče o moru*. Beograd: Laguna, 2012: 98-99.

nerazdvojivo su vezane tako da jedna ovisi o drugoj i da jedna utječe na drugu. Ljudske karakteristike i osobine temelje se na stereotipima i predrasudama pa je izjednačavanje dvaju elementa i dvaju entiteta, bosanskog i dubrovačkog, naizgled nemoguće: “Da, takvi su manje-više svi ovi stanovnici primorskih gradova (...) Takvi su.”²³ Već se prve dijametralno suprotne karakteristike Bošnjaka i Dubrovčanima donose u pripovijetki *Predvečernji čas*.

Kontrastni odnos Bošnjaka i Dubrovčana prikazan je u arhitekturi, usvojenim vrijednostima i ponašanju, u estetici, svakodnevnoj egzistenciji i u metafizici. Neotmjena kuća gospodina bana ili bosanska kuća sagrađena je na najvjetrovitijoj i najneplodnijoj točki Dubrovnika.²⁴ Ona je prikaz bosanske prostote i neimaštine za razliku od kuća dubrovačke gospode u gradu koje odišu otmjenošću i dostojanstvom kao i njihovi stanari.²⁵ Primorci su gospari, a Bošnjaci goštarci.²⁶ Dubrovčani djeluju po “strogim zakonima i osveštenim pravilima”²⁷ i žive za stjecanje; bogati su, ugledni, gordi, dostojanstveni, svečani, govore svisoka, štedljivi, škrti, fluidni, jednostavni i žive kao u snu. Za Dubrovčane stvari ne moraju imati neku osobitu korist, odnosno postojanje se ne mora temeljiti na korisnosti, nego predmeti mogu postojati i zbog užitka, naslade, plandovanja, umjetničkog i estetskog doživljaja: “Čemu služi? Pa ne mora baš svaka stvar da služi nečem. Može biti - onako.”²⁸ Dražeslava je začudila lopta od slonove kosti koja je “majstorski rađena, zaobljena i uglačena, da je možeš okretati satima, do zamora, do očajanja, tražeći na njoj nešto novo, a ona je uvek ista, sa svih strana i u svakom položaju.”²⁹ U pripovijetki *Susret*, koja tematizira kratkotrajnost ljepote, čak i slučajan Dražeslavov susret na Lukarevićevoj suncem obasjanoj taraci s diviniziranom jedinicom, petnaestogodišnjom Lukarevićevom kćerkom Lucijom (Sveta Lucija zaštitnica je očiju, a ljubav dolazi preko vida), uz njezino pijenje vode iz netaknute očeve čaše i nagovještaj njezina osmijeha,³⁰ daje Dražeslavu povod da svojim mislima

²³ I. Andrić, »Predvečernji čas«, 1981: 256-257; I. Andrić, »Predvečernji čas«, 2012: 92-93.

²⁴ I. Andrić, »Predvečernji čas«, 1981: 256; I. Andrić, »Predvečernji čas«, 2012: 91.

²⁵ I. Andrić, »Predvečernji čas«, 1981: 256; I. Andrić, »Predvečernji čas«, 2012: 92.

²⁶ I. Andrić, »Predvečernji čas«, 1981: 257; I. Andrić, »Predvečernji čas«, 2012: 93.

²⁷ I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava«, 1981: 261; I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava«, 2012: 98.

²⁸ I. Andrić, »Predvečernji čas«, 1981: 258; I. Andrić, »Predvečernji čas«, 2012: 94.

²⁹ I. Andrić, »Predvečernji čas«, 1981: 257; I. Andrić, »Predvečernji čas«, 2012: 93.

³⁰ Ivo Andrić, »Susret«, u: Ivo Andrić, *Kuća na osami i druge pripovetke*. Sarajevo: Svjetlost, Beograd: Prosveta, Zagreb: Mladost, Ljubljana: Državna založba Slovenije, Skopje: Mislja, Titograd: Pobjeda, 1981: 278; Ivo Andrić, »Susret«, u: Ivo Andrić, *Priče o moru*. Beograd: Laguna, 2012: 109-110.

produži dubrovačku ljepotu uspoređujući je s ljepotom bosanskih djevojaka:³¹ “Uostalom, luda je i sama pomisao na naše krajeve u vezi sa devojkom sa terace. Ni u mislima ne valja mešati jedno s drugim. To cveta i docvetava ovde, ali to se ne presaduje. I nikad se nije desilo da je lepota iz onih predela gde je ima u izobilju prešla u one gde je nema i gde je, po svoj prilici, ne može ni biti.”³² U pripovijetki *Ranjenik u selu* u malo kameno kršćansko hercegovačko granično selo Dubac dolazi u groznici mladi, ugledni dubrovački građanin Stjepanić koji je ranjen u desnu ruku udarcem jatagana (tur. *jataghan* - handžar), dugog zakrivljenog noža,³³ prilikom napada bande na jednu dubrovačku karavanu. “Onako grozničavog, zbunjivali su ga [mještani, M. Š.] već svojim izgledom i navikama. A pored toga, dosađivali su mu prisustvo i bliskost životinja, teladi, koza i pileži, muha i mrava. Kao grozničavo priviđenje izgledala mu je i seoska vračara, koju su doveli da ga leči.”³⁴ Radi se o ruralnom prostoru na koji Stjepanić kao građanin, osoba iz urbanog Dubrovnika, nije navikao.

Kontrastni odnos Bošnjaka i Dubrovčana uznesen je i na metafizičku razinu, tj. južnjačka se narav poima i metafizički. Stanovnici primorskih gradova su “vešti, hladni, uznositi u svojoj nedostižnosti, kao da iz ove slane vodurine, razlivenne u neljudskim količinama, iz ovih razjapljenih vidika i bezočnog, nepodnošljivog sunčanog žara crpu magičnu snagu i čarobnu lakoću koje se ne mogu ni kupiti ni oteti ni naučiti. Kao da su neki nevidljivi, skupoceni deo sebe zapisali zlim silama i po tu cenu kupili sjaj života, skladnost pokreta i lepotu oblika, svuda, u svemu, jednom zasvagda.”³⁵ Dubrovčani vjeruju u svece zaštitnike i različite sile što im omogućava miran san.³⁶ Andrićevski most između dvaju entiteta i dvaju prostora konstruiranih na stereotipima, predrasudama, razlikama i kontrastima naizgled je nemoguće sagraditi.

³¹ I. Andrić, »Susret.«, 1981: 280; I. Andrić, »Susret.«, 2012: 112-113.

³² I. Andrić, »Susret.«, 1981: 280; I. Andrić, »Susret.«, 2012: 112-113.

³³ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio 4: Isprekrižati–kipac*, ur. Pero Budmani. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1892-1897: 488.

³⁴ Ivo Andrić, »Ranjenik u selu.«, u: Ivo Andrić, *Kuća na osami i druge pripovetke*. Sarajevo: Svjetlost, Beograd: Prosveta, Zagreb: Mladost, Ljubljana: Državna založba Slovenije, Skopje: Mislal, Titograd: Pobjeda, 1981: 315.

³⁵ I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 1981: 256-257; I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 2012: 92.

³⁶ Ivo Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, u: Ivo Andrić, *Kuća na osami i druge pripovetke*. Sarajevo: Svjetlost, Beograd: Prosveta, Zagreb: Mladost, Ljubljana: Državna založba Slovenije, Skopje: Mislal, Titograd: Pobjeda, 1981: 312; Ivo Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, u: Ivo Andrić, *Priče o moru*. Beograd: Laguna, 2012: 121.

Most: zapis o skrivenu motivu

Za govor o Dražeslavu i bosanskom prostoru mogu poslužiti stihovi koje je zapisao/napisao latinist Đuro Ferić (Georgius Ferrich, 1739-1820) u pjesmi *Poklisar kij se dijeli iz svoje kuće* (*Legatus domo proficiscens*). Ferićevi dijaloški stihovi glase ovako: “*Ne straše me brda ina, samo da / Prođem ja kuće mē prag višij svih brda.*” (*Huic ille: “Cura caeterorum montium / Haud me fatigat, dummodo hunc altissimum / Liceat in ipso transilire limine.”*).³⁷ Ivo Andrić u predgovoru knjige *Nekrolog jednoj čaršiji* Zulfihara Zuke Džumhura donosi navedene stihove uklopljene u predaju. Ona glasi ovako: “Jedan trebinjski beg, uži zemljak pisca ove knjige, priznao je, pre sto godina, jednom Austrijancu da nikad u svom dugom veku nije bio ni do Dubrovnika od koga ga deli svega dvadesetak kilometara druma. Kada se Austrijanac tome začudio, beg mu je rekao: - Nema veće planine od kućnoga praga, gospodine!”³⁸

Upravo je drugi Dražeslavov zapis posvećen odnosu prostora kopna i prostora mora. Dražeslavov zapis posvećen je i graničnom identitetu putnika kakvi su bili poklisari harača,³⁹ kakav je bio i sam bosanski pisar Dražeslav koji u petnaest godina šest puta dolazi u Dubrovnik⁴⁰ pa opravdano iz vlastita iskustva smije govoriti o putovanjima, odlasku iz rodnog kraja, susretima s drugim ljudima i predjelima. Bosanci su, kako kažu i navedena predaja i sam Dražeslav, začeti i rođeni u istom kraju, na njih su spuštene zaštitne naslage; oni borave i žive među ljudima s kojima su u krvnome srodstvu, sigurni su u svojem poznatom prostoru,⁴¹ ne mijenjaju prostor jer je njima najveća planina kućni prag kako se izrazio trebinjski beg iz navedene predaje. Bosanski identitet ostvaruje se u knezu Radivoju, kojega karakterizira sigurnost i jasnoća, “koji je oko sebe lako pronalazio krivice i stalno tražio krivice/krivce.”⁴² A krivice može sa sigurnošću pronaći samo onaj tko je bezrezervno uvjeren i siguran u ispravnost svojih sudova i onaj tko čvrsto stoji na zemlji.

³⁷ Veljko Gortan i Vladimir Vratović, *Hrvatski latinisti: Pisci 17-19. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora: 1970, 660-661.

³⁸ Ivo Andrić, »Predgovor.«, u: Zuko Džumhur, *Nekrolog jednoj čaršiji*. Beograd: Narodna knjiga, 1982: 5.

³⁹ Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003.

⁴⁰ I. Andrić »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 1981: 260; I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 2012: 97.

⁴¹ I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 1981: 263; I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 2012: 101.

⁴² I. Andrić, »Susret.«, 1981: 278; I. Andrić, »Susret.«, 2012: 109.

Putovati za Dražeslava ne znači samo mijenjanje jednog mjesta drugim i odlazak iz jednog mjesta u drugo, nego znači razgolićavanje, vraćanje u nesigurnost, bogaćenje iskustvima, trošenje snaga i energije;⁴³ putovati s kopna na more znači potpuno promijeniti prostor: raslinje i vegetaciju, interese, jezik i govor, pokrete i hod, način odmora, snove i želje. Ipak, uvijek u čovjeku ostaju pitanja o prvotnom prostoru iz kojeg je otišao. Vrativši se u stari prostor, čovjek shvaća da tu više ne pripada i da je promijenio mentalitet, da prostoru iz kojeg je otišao više ne pripada. Ako čovjek više ne pripada prostoru iz kojeg je otišao, a prostor u koji dolazi nije asimiliran, postaje čovjek na granici, čovjek hibridnog identiteta. Upravo je takav bio i Dražeslav. On piše: "Tako, dok gledaš zamornu, sivu bosansku golet, čezneš za Jugom i kaješ se zbog svojih brzopletih i pogrešnih sudova o moru i Primorcima. I, eto, sad si pomalo, a bolno, stranac u svom rodnom kraju zbog kojeg si se, tamo dole, u predelima pod blažim nebom, isto tako osećao usamljenim i tuđincem."⁴⁴ Dražeslava troše oba prostora, i kopneni, i morski; on više ne pripada ni prostoru iz kojeg je došao ni prostoru u koji dolazi; on se smješta u granični prostor, u prostor između jer jedino tu pripada. Takav Dražeslavov položaj omogućava mu i poseban pogled. Dražeslav postaje onaj andrićevski most koji svojim središnjim položajem ruši kontrastivne i stereotipne odnose uspostavljene između bosanskog, kopnenog i dubrovačkog, morskog prostora.

Granica: zapis o Dubrovniku i Dražeslavu

Dražeslav je kohezivni element koji pripovijetke Andrićeva dubrovačkog ciklusa drži na okupu i objedinjava u cjelovitu pripovijest o Gradu. Dražeslav je i lik most dvaju kontrastivnih prostora - most koji spaja veliku prostornu razvalinu. Uočeno je da se dva konstituirana prostora u Andrića, dubrovački i bosanski, kontrastiraju. Subjekti, koji prelaze iz bosanskog prostora u dubrovački prostor, ne mijenjaju prostor u koji ulaze, nego sami doživljavaju određene promjene. Prostorno prodiranje bosanskoga u dubrovački prostor, tj. prodiranje izvanjskoga u unutrašnje, vlastitoga u strano, ne uzrokuje mijenjanje dubrovačkog prostora, nego uzrokuje istiskivanje pojedinaca koji prodiru u

⁴³ I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 1981: 263; I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 2012: 101.

⁴⁴ I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 1981: 266; I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 2012: 105.

prostor Drugoga, na samu granicu tih dvaju kontrastivnih prostora. Prostornim prodiranjem mijenjaju se pojedinci, a ne zajednica u koju se prodrlo. Ti pojedinci bivaju istisnuti na granicu: prestaju pripadati prostoru iz kojeg su došli, a još ne pripadaju (ili nikada neće pripasti) prostoru u koji su došli. Oni postaju neprihvaćeni u oba prostora i smještaju se kao mostovi između tih dvaju jasno određenih prostora. Time ti izdvojeni pojedinci postaju rastrzani, hibridni identiteti. Upravo se takvim identitetima Ivo Andrić bavi u svojim djelima; upravo je takav bosanski pisar Dražeslav. Ne pripadajući više ni jednom prostoru, Dražeslav postaje hibridni identitet na granici dvaju prostora, postaje kohezivan lik dubrovačkih pripovijedaka, ženetovski fokalizator. Kao introvertiran, pasivan, mrzovoljan, kontemplativan i melankoličan diplomat dobiva pravo i na esejističko pripovijedanje i pisanje dvaju zapisa u *ich/ja*-formi (*Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava*). Dražeslav je melankolik: boluje od natekle i zadebljale crne jetre pa mu jedan Talijan, “bezočan Kalabrez”,⁴⁵ asimilirani identitet, dubrovački liječnik s nepravilnim dubrovačkim izgovorom i meketavim glasom⁴⁶ cinički daje savjete o prehrani. Bol u jetri budi Dražeslava ujutro jedne veljače za vrijeme dubrovačke snježne vijavice. Pogled na Dubrovnik iz Dražeslavove vizure nije više pogled iz vlastite, bosanske vizure na strani dubrovački prostor u koji dolaze bosanski pregovarači i pisari, nego je to pogled s mosta i s granice tih dvaju prostora. Dražeslav može neovisno govoriti i o jednom i o drugom prostoru jer više ne pripada ni jednom od njih. Upravo zbog te pretpostavke i zbog specifične perspektive, Dražeslav dobiva pravo govora. Govor je to s granice, govor nesvrstanosti, govor koji ima uvid i u jednu i u drugu stranu. Govor o kontrastu najednom prerasta u govor o granici.

Konačno, granični je govor uzvišeni govor ljepote, žrtve i višeg, umjetničkog smisla. Budući da je vanjski svijet projekcija Dražeslavova unutarnjeg svijeta, upitno je koliko se može vjerovati Dražeslavovim graničnim uvidima: on “sluša i gleda”,⁴⁷ “čini”⁴⁸ mu se, “bar mu se tako čini”⁴⁹, “bar tako se njemu čini”⁵⁰; Dražeslav piše u svojem prvom zapisu: “Čini mi se da dobro poznajem ove Dubrovčane, gopare i trgovce, redovnike i moreplovice, pa čak i obične pučane (...) Slušam ih kako govore, posmatram ih kako izgledaju, kako se

⁴⁵ I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 1981: 255; I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 2012: 90.

⁴⁶ I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 1981: 255; I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 2012: 90.

⁴⁷ I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 1981: 312; I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 2012: 120.

⁴⁸ I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 1981: 313; I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 2012: 121.

⁴⁹ I. Andrić, »Susret.«, 1981: 277; I. Andrić, »Susret.«, 2012: 109.

⁵⁰ I. Andrić, »Susret.«, 1981: 277; I. Andrić, »Susret.«, 2012: 109.

kreću, i nastojim da proniknem u njihove misli, u poreklo njihovih zakona, navika i predrasuda. I neprestano moram da mislim o njima, kao da sam plaćen za to i zbog toga jedino i došao ovamo. To mi pokvari mnogo zadovoljstvo i zagorča mnogi čas.”⁵¹ U pripovijetki *Susret* stoji: “Sve je to pratio i opažao dijak Dražeslav, rodom Bojić, glavni pisar ovog izaslanstva. On zna dobro svoje ljude, a nije mu posve nepoznata ova ‘slavna opština dubrovačka’. Ovo mu je treći put da silazi u Dubrovnik. Ne bi mogao reći da poznaje njihov domaći život i navike, to ne, ali upoznao je neke veštine i oblike njihove kancelarije za prepisku sa stranim zemljama i gradovima, a počinje da upoznaje i njihov način poslovanja i pregovaranja. I sada on gleda pažljivo sve oko sebe, i Dubrovčane i svoje; ni najmanja pojedinost mu ne izmiče, procenjuje sve mirno i hladno, i razume i jedne i druge, bar mu se tako čini.”⁵²

Dražeslavovi granični uvidi imaju više estetsku i umjetničku nego istinonosnu, poslovno-diplomatsku vrijednost. Dražeslav je podvojen i u sebi: izvana, jungovski ja-za-druge, on je diplomat bosanskog izaslanstva u Dubrovniku, a iznutra, ja-za-sebe, on je umjetnik melankoličar, čovjek koji teži višem smislu i ljepoti. Graničan mu je i kulinarski ukus: jede usoljenu bosansku jarčevinu i pije vino sa Šipana.⁵³ Dražeslav je čovjek na granici i čovjek granice. Suočen s vlastitim tjelesnim i psihičkim ograničenjem i stiješnjenošću na granici prostora kopna i prostora mora, njegov se duševni prostor otvara svijetu umjetnosti - književnosti. Dražeslavov granični prostor jest prostor napetosti i nemira, prostor estetskog i umjetničkog smisla, prostor povezivanja različitosti, prostor u kojemu se grade andrićevski mostovi.

Umjetnost: zapis o višeznačnosti vremena (meteorologija i sat)

Valja se ponovno vratiti Dubrovčanima. Dražeslav u prvom zapisu piše: “Kad ih pogledaš, sve je na njima i oko njih moćno i snažno, uredno i lepo, a ipak nekako kolebljivo, neuhvatljivo i neshvatljivo. Po strogim zakonima i osveštanim pravilima se vladaju, sve im je predviđeno i utvrđeno, a pored svega toga - kao u snu žive.”⁵⁴ Dražeslavov je odnos prema Dubrovniku dvostruk: “očarava i razočarava, zanosi i trezni, sve naizmenice; kratko: da se stalno objašnjava i razračunava sa ovim gradom i sa svim onim što u njemu vidi, oseti i doživi. Stvarao je zaključke, pa ih

⁵¹ I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 1981: 260; I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 2012: 97.

⁵² I. Andrić, »Susret.«, 1981: 277; I. Andrić, »Susret.«, 2012: 108-109.

⁵³ I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 1981: 255; I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 2012: 90.

⁵⁴ I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 1981: 260-261; I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 2012: 98.

menjao ili odbacivao i donosio protivne.”⁵⁵ Dubrovčani gotovo da imaju sposobnost metamorfoze, dvojakosti, dvoličnosti, dvosmislenosti iz koje proizlaze nepovjerenje i nesigurnost. Stranac u Dubrovniku nikada nije siguran u semantiku riječi, a bori se i s polisemnošću pa se stvara međusobno nepovjerenje: “Jer, kako izgleda, ovde čovek došljak nije nikada ni u najobičnijim stvarima načisto da li su zaista to što mu izgledaju da su i da li zbilja znače ono što imenom kazuju. I još - da li znače samo i jedino to. Takvo je osnovno osećanje koje te ovde prati, ma o čemu mislio ili govorio i ma šta radio. Neka vrsta neizvesnosti, nepoverenja u sebe i u sve oko sebe.”⁵⁶ Dražeslavov odnos prema dubrovačkoj klimi ovisi o njegovim unutrašnjim stanjima, a i u godišnja se doba ne može biti siguran kao ni u Dubrovčane. Katkada, “lep je ovaj kraj i dobro je ovo blago podneblje, nisu tako rđavi ni ljudi, a drag mi je gotovo ovaj doktor gundalo koji tako brine o meni kao da su u pitanju njegovo zdravlje i njegov rođeni život”⁵⁷ a s druge strane ljuti se na dubrovačku zimu, dubrovačko “peto godišnje doba”⁵⁸ koje “čas ti izgleda kao produžena jesen kojoj ne vidiš smisla ni svršetka, a čas kao neko kiselo i beznadno nedonošče od proleća; jednog dana je sva od tanke ali čelične studeni, koja se uvlači u tebe, ubija volju i ledi misao, a sutradan ti pokazuje neočekivano cveće i voće u vrtovima i topli raskoš vedrog neba i mirnog mora, koji podseća na opojnu lepotu leta. (...) Najposle, i zima je kao i sve ostalo ovde: sve može biti, i ništa nije određeno ni pouzdano.”⁵⁹

Ta neodređenost i nepouzdanost svega u Dubrovniku dubrovački prostor prikazuje rascijepljenim unutar sebe na ja-za-druge prema strancima i došljacima i na ja-za-sebe prema samome sebi. Zato je dubrovački prostor jednak Dražeslavovu prostoru: i dubrovački je prostor granični prostor; i Dubrovnik je grad na granici između krša i mora: “Tu između gluva krša i bezumna mora, oni su obeležili svoje mesto, u najlepšoj ljudskoj želji da se kratki život radom i smislom sublimira i ovekoveči.”⁶⁰ Dražeslav u svojem prvom zapisu naziva Dubrovčane vodozemcima jer žive na kopnu i na moru: “Ovo je vrsta vodozemaca. Živeći kroz naraštaje na kopnu i na moru, i njihov način mišljenja, i njihov govor, i sve što za sebe i oko sebe stvaraju i čine - sve je to postalo dvojako, dvosmisleno i dvolično. Za sve su sposobni. Plivaju i rone, trče i penju se uz drvo; samo što ne lete; dišu na pluća, ali i na škrge; kad treba, ne dišu uopšte; u svašta se pretvaraju i svakim imenom nazivaju, a ipak uspevaju da

⁵⁵ I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 1981: 308; I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 2012: 115.

⁵⁶ I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 1981: 308; I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 2012: 115.

⁵⁷ I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 1981: 259; I. Andrić, »Predvečernji čas.«, 2012: 95.

⁵⁸ I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 1981: 308; I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 2012: 115.

⁵⁹ I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 1981: 308-309; I. Andrić, »Dubrovačka vejavica.«, 2012: 116.

⁶⁰ I. Andrić, »San o gradu.«, 1981: 155; I. Andrić, »San o gradu.«, 2012: 126.

ostanu ono što su. Svemu su dorasli.”⁶¹ Dražeslav piše i da Dubrovčani stoje “jednom nogom na svom kopnu, drugom na svom brodu (...)”.⁶²

Ako se bolje pogledaju i razlože prostorni odnosi, zaključuje se da je odnos prostora kopna i prostora mora varijabilan, dok odnos bosanskoga prostora i dubrovačkoga prostora nije. Jednom se može bosanski prostor izjednačiti s prostorom kopna, a dubrovački prostor s prostorom mora. No, vrijedi i to da je sam dubrovački prostor podijeljen na prostor kopna i prostor mora. Stoga se može govoriti o polaganom, stupnjevitom mijenjanju prostora, točnije o polaganom i mirnom putovanju, a ne naglim i žestoko odijeljenim prostornim odnosima. I Dubrovčani putuju kopnom i morem pa bi se moglo zaključiti da je i dubrovački identitet donekle hibridan kao i Dražeslavov.

Dubrovnik kao materijalni prostor bori se s usudom vremena, sa sveprožimajućom smrću (*mors nivelatrix*) koja zahvaća sve materijalnosti. Za očuvanje dubrovačkog materijalnog prostora u njegovoj “avetinskoj egzistenciji”⁶³ potrebno je neprestano obnavljanje: “Starac me vodi dalje sve pričajući kako ‘evo petnaes’ godišta’ nema nikog od gospodara u kući i kako on uzalud održava i doteruje, jer se sve ruši i propada.”⁶⁴ Nasuprot tome Dubrovnik, kao simbolički prostor granice, otvoren je prema višem, estetskom i umjetničkom smislu, trajnim neprolaznim vrijednostima, kulturnom pamćenju. Dražeslavov granični prostor i Dubrovnik kao granični prostor nisu prostori sputavanja i nemogućnosti, nego prostori u kojima se šire vidici i u kojima se pogledi otvaraju neprolaznome i vječnome. Granični je prostor posvećen radu, teškim žrtvama i podvrgavanju zakonima kao božanskim kategorijama: “Mudri dubrovački zidovi, vidim da je rad jedino što čovek može da suprotstavi svom nepoznatom udesu. I vidim da podvrgavanje nije sramota, da zakoni nisu okovi ni šibe, carski nakit i blagoslovena palica. Oni su božansko u nama i zato sve vode i usavršuju, sve predviđaju, rođenje, rad, ljubav, smrt, i sam prestup zakona, i njega kaznom i patnjom svode opet u meru i izjednačuju tezulje, da se milost i osmeh sami vraćaju. Početak i uslov svakog delanja je ograničenje. Zato nijedna granica nije okov, kako se nama često čini, nego prva crta višeg promisla, početak stvaranja.”⁶⁵ Zato bi, u skladu s tautološkim motom ovog članka, trebalo pročitati i Andrićev dubrovački ciklus: dubrovački materijalni prostor uglavnom je nestalan, ali dubrovački simbolički prostor uvijek je Dubrovnik.

⁶¹ I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 1981: 260; I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 2012: 97-98.

⁶² I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 1981: 261; I. Andrić, »Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava.«, 2012: 99.

⁶³ I. Andrić, »San o gradu.«, 1981: 157; I. Andrić, »San o gradu.«, 2012: 128.

⁶⁴ I. Andrić, »San o gradu.«, 1981: 157; I. Andrić, »San o gradu.«, 2012: 127-128.

DRAŽESLAV'S NOTE ABOUT THE CITY: DUBROVNIK IN LITERARY WORKS OF IVO ANDRIĆ

MARIO ŠIMUDVARAC

Summary

This article discusses the works of Ivo Andrić in which Dubrovnik and its citizens are described. They include his short stories *Predvečernji čas* (The Early Evening Hour), *Dva zapisa bosanskog pisara Dražeslava* (Two Accounts of the Bosnian Scribe Dražeslav), *Susret* (*The Meeting*) and *Dubrovačka vjajavica* (Dubrovnik's Whirlwind). Also examined are two of his texts: *San o gradu* (A Dream about the City) and a foreword to the book *Nekrolog jednoj čaršiji* (Necrology to a Bazaar) by Zulfikar Zuko Džumhur. The mentioned works are interpreted from the viewpoint of Andrić's overall poetics, as well as from the imagological and spatial perspective.

⁶⁵ I. Andrić, »San o gradu.«, 1981: 158; I. Andrić, »San o gradu.«, 2012: 129.